

TÜRÜK

2020, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 23, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 10.11.2020

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 25.12.2020

Sayfa / Page: 1-14

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

 Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü
metino@hacettepe.edu.tr

 Dr. Hicran KARATAŞ

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
hkaratas@bartin.edu.tr

ALTAY TÜRK DESTANLARINDA ŞEYTAN*

Öz

Şeytan dünya dinlerinde uluslararası bir mit olarak antik çağlardan günümüze dek varlığını sürdürmektedir. Şeytan ve Şeytan'ın temsil ettiği özellikler içinde en göze çarpan unsur olarak kötülük, tüm dünya mitlerinde müşterek bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliğiyle hem sözlü hem de yazılı kültür metinlerinde kötülüğü temsilen kendisine mitik bir motif olarak önemli bir yer işgal etmektedir. İlk örneklik [arketipik] değeriyle gölge ilk örneğinin [arketip] doğaüstü alandaki temsildir. Tek tanrılı dinlerde yaratıcı tek tanrının karşısında yer almakta olan Şeytan, çok tanrılı dinlerde de benzer bir şekilde kötülüğü temsil eden bir karakter olarak farklı adlandırmalar çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Altay sahası Türk destanlarından hareketle Altay sahası Türklerinin Şeytan'a atfettiği rol ve vasıfların neler olduğu tartışılmaktadır. Destan metinlerinden hareketle Altay sahası Türk topluluklarında Şeytan'ın haiz olduğu özellikler tespit edilirken, semavi dinlerdeki Şeytan tasarımı yapılmış ödünclemeler ortaya konulmuştur. Bu ödünclemelerin kaynağı özellikle Yahudi-Hıristiyan geleneğini temsil eden misyonerlerin misyonerlik faaliyetleridir. Misyonerler kendi semavi anlatı geleneklerinin tema ve motiflerini Şamanlığa uyarlayarak

* Bu yazı, *The Interim Conference of the International Society for Folk Narrative Research ISFNR 2015, Folk Narrative and Culture*, [1-6 Eylül 2015, Ankara-Safranbolu-Karabük] bünyesinde sunulan basılmamış bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

sahada anlatarak aktarmış olmalıdır. Fakat söz konusu anlatıların aktörleri dışında özgün ve yerel motiflerin tespit edilebilmesi neredeyse imkânsızdır. Altay sahası mitlerinde Tanrı ve Erlik tasarımında Tanrı kişileştirilmediği, buna karşın Erlik'in dış görünüşünden şahsiyetine kadar tüm unsurlarıyla kişileştirildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halkbilimi, din, mit, destan, Altay Türkleri, Şeytan

SATAN IN THE EPICS OF ALTAI TURKISH

Abstract

Satan (or Devil, Evil) is as an across-cultural myth in World religions and beliefs from ancient times to present. Satan, as the most prominent element among the features represented by Satan, which appears in common in all myths throughout the World. With this very characteristic, He occupies an important role as a mythical motif to present evil in both oral and written cultural texts. Satan though devil is not an archetype himself, he is the representation of the shadow archetype in the supernatural realm. Standing in opposition to the almighty in monotheistic religions, Satan looms around in polytheistic religions as character personifying evil in different names and bodies, as well. In this paper, the roles and qualities attributed to Satan [tr. Erlik] by Altai Turks based on epics of Altaies has been discussed. Identifying these properties of Satan [Erlik], we have also aimed to reveal cultural borrowings adapted from divine religions that had been active in the area. The source of these barrowings should be sought especially in activities of missionaries who represent the Judeo-Christian tradition in Altay region. Missioners must have adapted shamanistic themes and motifs into Judeo-Christian narratives while narrating divine narratives to Altai Turks. The missionaries must have adapted the Judaic-Christian themes and motifs of their celestial narrative traditions to Shamanism and told them on the field. That is why it is almost impossible to find local and authentic motifs in Altai Turks' Epics, except their main actors, God [Tengri] and Satan [Erlik]. Although Erlik is personified with his all elements including his appearance and his character in detail, God [Tengri] has been envisioned the almighty and not personified in Altai Turks' epics as well.

Key Words: Folklore, religion, myth, epic, Altai Turkish, Satan

Giriş

Şeytan, kötülüğün kaynağı ve aktörü olarak her kültürde kişiselleştirilmiş formda karşımıza çıkmaz. Ne var ki her kültürün din ve inançlar dairesinde kötülükten mesul tutulan doğaüstü aktör veya aktörlerin yer aldığı görülür. “Yaratılış mitlerinden beslenen dinlerde kötülük yaratılış anında öngörülemediği, yaratılışın değil rastlantısal olayların sonucu olarak takdim edilen düşüşün, sürgünün, kovuluşun sonucudur” (Koslowski 2001: 5). Bu da Şeytan'ı arketipik bir mit olarak geçmişten günümüze disiplinler arası alanda müstakil bir merak objesi haline getirir. “İnsan bugünkü haliyle başlangıçta vuku bulan mitik olayların sonucudur” (Eliade 1993: 17). Bilindiği gibi

insan ölümlüdür, iyilik ve kötülük arasında hep bir sınanma halindedir, çünkü daha dünyanın ve kendisinin yaratılması sırasında bu mitik olaylar vuku bulmuştur, İnsan da söz konusu iyilik ve kötülük arasında tarafını seçmek zorunda kalmıştır. Antik çağlardan günümüze kadar bireyin iradesi üzerinde etkinlik alanı oluşturan, kötücül eylemlerinden mesul tutulan doğaüstü bir varlık olarak Şeytan insanlığın kolektif miti; insanın insan olma yolunda verdiği mücadelenin kadim düşmanı olarak ortaya çıkar.

Doğaüstü varlıklara dair tasarımların karşıtlığına dayanan bir sistem durumundaki düalizm¹ içinde "... çöl ve verimli topraklar; güneşli ve dondurucu soğuk; keder ve mutluluk; yaşam ve ölüm bireyin gündelik hayatının her alanını kuşatmıştır" (Conway 1879: 12). Her zaman bir yaratılışla ilgili olan mit de bu bağlamda "kötülükle ilgili davranış/lar/ın izahını da arkaik zamanlara dayandırarak izah eder" (Eliade 1993: 23). Şeytan arketip [ilk örnek] olarak tanımlanmamış olmasına rağmen arketipik [ilk örneklik] değer açısından gölge [shadow] ile ilişkilendirilir. Başka bir ifadeyle insanın olumsuz eşi olarak gölge, kendisinde başlangıçtan beri var olduğunu bildiği ama inkâr ettiği kötülüğün bizatihi kendisidir (Jung 1979: 411-418). Gölgenin doğaüstü alandaki düalist temsili de Şeytan'a [Erlık] karşılık gelmektedir. İnsanoğlunun kendi iradesi dışında aktörü olarak seçilmiş olması dinî metinler içinde kötülük ve kötülüğün kaynağı Şeytan trajik ve karamsar bir unsur olarak sunulur. Çünkü "insan bireysel olarak sorumlusu ve mirasçısı olmadığı kötülüğü, atalarından devralmak zorunda kalmıştır" (Kosłowski 2001: 4).

Düşünce tarihinin konuları arasında da yer alan Şeytan'ın ve şeytanî eylemlerin doğasının uzun uzadıya tartışıldığı, nihai noktada doğal, ahlakî, bireysel ve metafizik kötülük olarak bir kaç sınıf altında toplandığı bilinmektedir. Bu eylemlerden "doğal olanlar insanın aktörü değil, kurbanı olduğu kötülükler iken; ahlakî olanlar insanın karar alma noktasında ikilemde kalıp, kötülüğü seçerek eyledikleri" (Russell 1992: 1) şeklinde ifade edilir. Dolayısıyla, insanın niyetini aşan eylemlerinden bahsederken, hâlihazırda yapmayacağı ama yapma potansiyelini haiz olduğu eylemlere göndermede bulunurken "Şeytan diyor ki!" diyerek söze başlanır. Hem monoteist hem de politeist dinler dâhilinde Şeytan, Tanrı'ya muhalif radikal bir varlık olarak yer alsada, ipleri yine Tanrı'nın elindedir. Bu çerçevede aslında Tanrı özü itibarıyla iyilik ve kötülüğün tamamını kuşatan, bütün bu alanlarda söz sahibi tek varlıktır. Örneğin Hinduizm'de binlerce doğaüstü varlığın üstünde yer alan Brahma, kötülük ve iyilik; güzellik ve çirkinlik; nezaket ve zulüm; hak ve batıl gibi olguların yaratıcısı durumundadır. Ancak her ne kadar "kötülükler bizzat Brahma tarafından yaratılmışsa da Şeytan[lar] insanı yoldan çıkararak, kötülükle onları tanıştıran olarak tanınır" (Russell 1998: 8).

Şeytan'ın insanoğluna nasıl takdim edildiği, insanın mensubu olduğu toplumsal ve sosyal yapıdaki kültür çerçevesinde anlam ifade eder hâle gelir. İnsan kültürleme sürecinde kendisine sunulan din ve inançlar dâhilinde kötülük ve kötülüğün kaynaklarını da anlamlandırır. Bu aşamada Şeytan da din veya inancın öğretileri ile şekillenmiş, bu öğretiler doğrultusunda isimlendirilmiş olur. Türkler de Türkçede ve Türkçenin tarihî lehçeleri içinde yüz elli civarında kelime ile Şeytan'ı

¹ İnsanoğlunun Tanrı'nın iyi olduğunu hissetmesi ve ona kötülüğü atfetmek istememesine bağlı olarak Tanrı'nın içinde çeşitli güçlerin zıtlıştığını varsaymalarından kaynaklanan zıtlasma sonunda ikizleşme ortaya çıkar. Bu durumda Tanrı ilkesi yine kötülüğün kaynağı haline gelir, ancak artık [gerçek veya mecazi olarak] bir iyilik ilkesi ve bir kötülük ilkesi olarak ikiz bir nitelik kazanmış olur. Bunların ilki bir yüce Tanrı ile özdeş kılınırken, diğeri Tanrı'nın rakibi hâline gelir. Geniş bilgi için bkz. (Russell 1999: 61).

adlandırmışlardır. Bu adlandırma, Türklerin benimseyip kabul ettikleri dinler ve o dinlere ait inanç sistemlerinin dillerinden alıntılanma yoluyla Türkçeye geçmiştir. “Budist-Manihesit dinlerin dilinde Amanuşî, Butî, Çantani olarak kullanılırken; Gagavuz Hristiyanları Latineden devşirilen Devil, Demon, Rusça’dan gelen Çort; İslâmiyet’i kabul eden Türkler ise Şeytan, İblis sözcüğünü kullanmaya başlamışlardır” (Yıldız 2010: 16). Divanü Lûgat-it-Türk’te de sık sık adı “Yek” (Atalay 2006: C1; 267: C2; 236: C3; 156, 160) olarak geçmektedir.

Şeytan ve kötülüğün evrensel ve hayatın içinde çok değerli bir yere sahip olduğu ve bu sebeple, Şeytan’ın ve kötülük kavramının antik çağlardan bu yana var olagelmiş olduğu, bütün kültürlerle ait mitlerde hem de dinî metinlerinde temsil edildiği (Çobanoğlu 2010a: 157; Çobanoğlu 2010b: 761) bilinen bir husustur. Bu bilgiler ışığında Şeytan’ın Tanrı tarafından yaratılmış olup Tanrı’yla anlaşmazlığa düşerek Tanrı tarafından kovulduğu ve bu anlaşmazlığın semavi dinlerde topraktan yaratılan insanoğluna secde etmeyi kabul etmemesi ile başladığı malumdur. Semavi dinlerde Şeytan’ın Âdem’e secde etmemesiyle başlayan bu çatışmanın diğer dinlerde de çeşitli sebeplere dayalı olmak üzere yansımaları söz konusudur.

“Teolojik olarak Sümerler ve Samiler başlarına gelen felaketlerin büyük kısmının İblislerin suçu olduklarına inanıyorlardı. İblis dinlerinin çok önemli bir yanındı. İranlı komşularının düalizmine karşı Mezopotamyalılar iblislerle dolu çok tanrıcılığı uyguluyorlardı. Mezopotamya bireyi ezmek için günahı İran dinleri ise şeytanı icat etti” (Messadié 1999: 172, 81).

Semavi dinlerde Şeytan’ın insan eylemi üzerinden kötülüğün faili olarak takdim edilmesi, düalizmin Tanrı’ya yansımalarının önüne geçilmesi gerekliliğinin sonucudur. Öyle ki “Maniheist düalizmden ürken Hristiyanlık tek tanrıcılığı var gücüyle korumaya çalışmış, kötülükten insanı sorumlu tutarak Şeytan’ı Tanrı’nın bütünlüğünden soyutlamıştır” (Jung 2001: 39). Tanrı ve Şeytan arasındaki çatışmacı ilişkinin sebebi, Maniheist düalizm içinde Mara’nın, Tanrı’nın göz kamaştırıcı ışığını kıskanması ve o ışığa sahip olmak istemesiyken; Zerdüştlük’te Angra Mainyu veya Ehriman’ın Tanrı Ahura Mazda’yı kıskandığı için sürekli ona sataşması ve dünyaya sonsuza dek hükmetmek istemesi şeklindedir.² Budizm’de ise Buda’nın saflığını ve temizliğini kıskanmış, onun derin düşünmesine [meditasyon] ve Nirvana’ya ulaşmasına engel olmak istemiştir (Yitik 2003: 62). Bu bağlamda düalist dinler içinde Şeytan’ın doğrudan Tanrıya karşı kötücül duygular geliştiren bir aktör olarak tanımlandığı görülür. Düalist karşıtlık içinde kötülük ve kötücül eylemlerin özünde yer alan bu kötücül duygular, dünyevi alanda insanlar tarafından devralınır.

Kültürlerarası alanda Şeytan, Tanrı’nın veya tanrıların hasımı, rakibi, kötü ilkenin canlı örneği, cehennem prensi ve kötülüklerin efendisi olarak ortaya çıkmaktadır. “Birçok kültürde kötülükle eş olarak yer alan Şeytan insanların Tanrı’ya olan itaatlerini azaltmaya çalışmaktadır” (Leach ve Fried 1984: 973). Düalizm içinde kaynağı kötülük gibi sunulsa da aslında muhalif olunan duygular iyilik, güzellikle ilişkilendirilen; insana ideal davranış olarak tanrısal alandan tanımlanan davranışlar olduğundan; kötülük, iyiliğin değerinin ölçülmesi noktasında değer olarak karşımıza çıkar. Öyleyse şeytanın varlığı ancak iyiliğin bir değer olarak yer aldığı düşünce sistemlerinde görülebilir.

² Bu hususta geniş bilgi için bkz. (Messadié 1999: 131; Sarıkçıoğlu 2004: 122-195; Eliade 2003: 91-97).

Böylece Şeytan ve temsil ettiği değerler ideal insanın hayat boyu sıandığı fiziksel alanda yaradılışa has formun gereklerini hatırlatır. Bu minvalde yaratılış halindeki bu formda insan kendisiyle ve doğayla giriştiği sürekli mücadeleden iyilik ve kötölük arasında yol ayrımlarına sevk edilir. Dinsel metinlerin içeriği, bu sınanma halini insana doğrudan ve dolaylı yollardan hatırlatır. Güzelliğe ve iyiliğe dair ilk ve öz formdan uzaklaşanlar, yol ayrımlarında kötölüğe yanaşan ve onu icra edenler hem Şeytan'a tabi olmakla, hem de onunla birlikte cezalandırılmakla uyarılır.

Eski Türk Dininde Şeytan

Tek tanrı inancına dayalı eski Türk dininde ahiret, cennet, cehennem, melek, Şeytan, ruh ve ruhun ölmezliği gibi bazı inançların mevcudiyeti (Eliade 2009: 79-83; Güngör 1996: 37-38; Tümer ve Küçük 2002: 87; Roux 2011: 7-10) bilinene bir husustur. Gök-Tengri dini çerçevesinde Tengri en yüksek varlık olarak inancın merkezinde yer almış, tam ve mutlak iktidar sahibi (Kafesoğlu 1997: 295) olarak değerlendirilir. İyilik ve güzelliğe dair her şey Tanrı'ya atfedilirken doğada veya sosyal hayatta yolunda gitmeyen durumlar, terslikler de Tanrı'ya atfedilmeyip ona zıt bir varlığa veya varlıklara atfedilmiştir. Böylece insan, anlamlandıramadığı ve kendi başına sebebini açıklayamadığı sıkıntılı, ters durumları bu varlık veya varlıklara yüklemek suretiyle kendisi için güç olan karmaşa hallerinden kurtulma yoluna gitmiştir. Eski Türk dininde Tanrı'ya zıt olarak görülen söz konusu varlık veya varlıklara "Erlik, Erlik Han, Körmös, Kişi, İrle Kan, İl Kan, Erlen Kan, Kayra Kan (Kesici Kan), Karatös, Karamebde" (İnan 1998: 404-407; Ögel 2010: 429-430) gibi isimler verilmektedir.

Yeraltına mensup kötü ilah veya ruhlar zümresinin başında da Erlik bulunmaktadır. Şeytan'a karşılık gelen Erlik, Altay kültür dairesinde güçlü ve kuvvetli anlamındaki "erklig" sözünün değişmiş şekli olması muhtemeldir. Budist mitolojideki ölüm mabudu olan (ve bir boğaya binen) Erklig Yama'nın etkisiyle bu adlandırmanın tercih edilmesi muhtemeldir (İnan 2006: 39, Çoruhlu 2002: 52; Roux 1994: 104). Tek yaratıcı Tengri'ye muhalefet cesaretini kendisinde bulan bir varlık olması sebebiyle güçlü ve kudretli anlamındaki "erklig"ten türemiş olması akla yatkındır. Erlik'in cehennem tanrısı olarak takdim edilmesinde Budist-Çin mitolojisinin tesiri olduğu (Roux 2011: 70) da ifade edilir. Bu çerçevede sahadaki Yunan, Hint, İnan, Yahudi efsanelerine ait tema ve motiflerin eski Türk dini ve inançları ve bu din ve inançlara ait anlatılarla karıştığı gerçeğinden hareketle Altaylıların dini özelindeki özğün ve yerel tasarımlarını, kendi dinî düşüncesinden bulup çıkarmak neredeyse imkânsızdır (Kafesoğlu 1980: 24).

Eski Türk dininde tengrigenler [Tanrı'ya tapınan bilgin], kam/şamanların asli görevi gerçekte Erlik'le ilişkilendirilen kötü güçleri insanlardan uzaklaştırmak, insanların esenliğinden emin olmak için tedbirler almak (İnan 2006: 75-76; Potapov 2012: 153, 180) şeklinde tezahür eder. Bu minvalde yeryüzü kötölün kol gezdiği bir alandır. Yukarda adı geçen aktörler de doğaüstü alanla doğrudan bağ kuramayan sıradan insanların yeryüzü imtihanlarında yalnız olmadığını hissettirmek, onları kötölüğe karşi korumak konusunda aktiftir. Türk şeytanı Erlik Han'ın ilk olarak yaratılış mitlerinde hem kâinatın hem de insanın varoluş aşamasında ortaya çıktığı görülür. Bu mitlerde "gurur" [pride] ve "kıskançlık" [jealousy] Şeytan'ın en belirgin karakteristik özellikleri olarak tebarüz eder.

Eski Türk dininde Tanrı Kayra Han'ın kişileştirilmesi, onun Erlik'le konuşturulmasıyla sınırlıdır. Onun görsel özellikleri bakımından tasvir edilmediği, cismanî bir varlığa dönüştürülmesi

konusunda herhangi bir işaret bulunmaz. Erlik kaç, göz, dudak, başta olmak üzere vücudun diğer hatlarına kadar detaylı bir tasvirle bir beden olarak tasavvur edilirken; Kayra Han'ın varlık alanında böyle bir betimlemenin bulunulmaması dikkat çekicidir.

“Erlik, dış görünüşü yönünden şaman dualarında, yaşlı, atletik vücutlu ihtiyar bir adam olarak tasvir edilmektedir. Gözleri, kaşları kömür gibi kapkaradır, sakalı ise ikiye ayrılarak dizlerine kadar uzamıştır. Köpeğin azı dişine benzeyen bıyığı, kıvrılarak kulaklarına asılmış hâldedir. Çenesi tokmağa, boynuzları ağaç köklerine benzer; saçları ise kıvrıcıktr” (Anohin 2006: 5; İnan 2006: 40).

Erlik'in yaşadığı yerin, yeraltında, karanlık içinde şeklinde tanımlandığı; Kayra Han'ın karşısına da bir krala yakışır halde taht üzerinde çıkarıldığı görülür. “Kötü ve şerli güçler yer altı dünyasının hâkimi olan Erlik Han yer altının en alt katında kara çamurdan ya da kara demirden bir taht üzerinde, saltanat sürmektedir. Büyük felaketleri, salgın hastalıkları gönderen yine odur” (İnan 1998: 406; Anohin 2006: 3; Sarıkçioğlu 2004: 113).

Bunlara ilave olarak Erlik, kötülüklerin faili veya kötü insanların kralı olarak tanımlanırken; hizmetine yardımcılar atanır ve soy ağacının devamlılığı Türk devlet yönetme geleneğinin ataerkil ideolojisi paralelinde oğullar üzerinden süreklilik kazanır. Erlik yeraltı diyarında kara çamurdan yapılmış veya duvarla çevrili kara demirden yapılmış sarayda yaşamaktadır. Bu dünyada günahkâr olarak yaşayanın ruhu, günahlarının cezası olarak Erlik'in yanına, yer altındaki dünyaya (ateşe) gitmektedir. Böyle bir ruh öbür dünyaya geçer geçmez Erlik'in uşağı, elçisi olur. Bütün insanlara kötülük etmeye çalışır; onlara hastalık bulaştırır. Ayrıca akrabalarından birini Erlik'in âlemine götürmeye çalışır.³

Altay sahası yaratılış mitlerinde kâinatla yaşıt “tös”ler arasında yer alan ve “kara tös”lerden biri olan Erlik insanların sadece iradelerine bağlı eylemleri üzerinde etkili değildir. Öyle ki, “insanı sabır ve şükür dairesinden çıkaracak, onun tahammül sınırlarını zorlayacak kıtlık, salgın hastalık, ani ölümler, kazalar, felaketlerin kaynağı da Erlik küstah, utanmaz, somurtkan ve inatçıdır” (İnan 1998: 405). Bu çerçevede insanın doğada gördüğü, kendi kültür çevresinde ve mensubu olduğu sosyal yapıda gördüğü, deneyimlediği gündelik bilgi paralelinde doğaüstü alana dair bilgisini kurguladığı görülür.

“Erlik insanlara her türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İsteddiği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarını gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar” (İnan 2006: 39).

Altay Sahası Türk Destanlarında şeytan

Altay sahası Türk destanlarında “şeytan” “Erlik”, “Erlik Han”, “Kişi”⁴, “Körmöz” olarak adlandırılmaktadır. Yaratılış, Tufan ve Kıyamet konulu destan dairesi içinde şeytan'ın varlığı tespit

³ Bu hususta geniş bilgi için bkz. (İnan 1998: 406; Anohin 2006: 3-5; Sarıkçioğlu 2004: 113).

⁴ Altay Türklerine ait diğer yaratılış destanında da şeytan, kişi ve dost olarak yaratılmıştır. Yaratılış anında Kiji olarak tanımlanan bu varlık, insandan çok Tanrı'nın kendisine benzer bir varlık olarak sunulmaktadır. Bu destanda Tanrı'nın adı Kayra Han olarak geçmektedir (Radloff 1976). Kişi Orhun yaratılış anlatısında (genesis) ilk insanı temsil eder (Roux 2011: 86).

edilmektedir. Bu destanların dışındaki destan metinlerinde Şeytanın özelliklerini içinde bulunduran kötü güç ya da Şerli karakterlere rastlanmamaktadır.

Altay sahası örneğinde düalist yapı ak ve kara kam/şamanlar üzerinden belirginleşmektedir. Kam/şamanların böyle ikiye ayrılması geç dönemlere ait bir olgudur. “Yeraltına ilişkin kötülük kutsallığı dışa vuran varlık ve nesnelerin zamanla olumsuz yönde değerlendirilerek, sonunda Şeytanî güçlerin temsilcileri olarak algılanmasıyla meydana gelmiş olmalıdır” (Eliade 1999: 217). Öte yandan “Türklerin Tanrı-Şeytan ikiliğinde, kuvvet hep Gök-Tengri lehinedir. Bu noktada monoteist düşünce ve inanç köken mitlerinde etkisini gösterir” (Ögel 2010: 427).

Saha (Yakut) Türklerinin Yaratılış Destanı’nda (Ögel 2010: 448), Şeytan kâinatın var edilişi anında, yani başlangıçta suyun⁵ üzerinde bir köpük olarak tasarlanmıştır. Böylece karmaşa anında iyilik ve kötülük dışında hiçbir Őey yoktur. Sadece Tanrı, Şeytan (Köpük) ve deniz var iken dahi Şeytan Tanrı’ya dışmandır. Bu Türk dini içinde Kayra Han ve Erlik düalist bir karşıtlık içinde henüz kendilerini takip edecek potansiyel müritleri yokken de çatışmalı bir ilişki üzerinden konumlandırılmıştır. Saha (Yakut) Türkleri destanında Erlik’in cihanşumul karakteristiklerinden bir diğeri ön plana çıkarılır: Açgözlülük. Suyun üzerinde yüzen bir köpük olan bu kötü varlık, Tanrı’nın kendisine yönelttiği “Sen kimsin?” sorusuna “Ben bir Şeytan’ım” diyerek cevap vermektedir. Yaşadığı yeri de suyun dibinde bir yer olarak tanımlanmaktadır.

Altay yaratılış destanında (Potapov 2012: 289) Ülgen evrende henüz hiçbir Őey yokken bir ilhamla yeri, göğü ve insanı yaratır. Bu destan bağlamında Ülgen insanla özdeşleştirilerek konumlandırılır. Tüm bu yaratma işleri Ülgen’i bitap düşürebilmiştir. Ülgen’in uykusu insan uykusu gibi değildir. Zira onun uykusu bilincin ve gücün aktif olduğu, dokuz ayrı dünyayı da yaratabilmeyi mümkün kılan bir uykudur. Yine de yaratılış anında henüz kendisine kardeş olarak tanımladığı insanın kötülük potansiyelinden haberdardır, çünkü cehennemi de en başta yaratmıştır. Altay Türk destanında Erlik’in insan olarak, insana özgü zaafarla yaratıldığı dikkat çeker. Yine de Tengri dininin düalizm ilkesi onu yaratılış anında, Tanrı’ya kardeş olarak yaratılmış olsa da doğrudan karşıt, muhalif konuma yerleştirilmesini gerektirmiştir. Bu minvalde Erlik’in, iyi niyetli Tengri Ülgen’in karşısına özdeş ama özünde karşıt varlık olarak konumlandırıldığı görölür. Erlik’in yaratılış anında insan olarak tanımlanması, monoteist semavi dinlerin doktrini ile paraleldir.

Erlik, bu destanda Tanrı tarafından yaratılmış bir varlık olarak karşımıza çıkmıştır. İnsan olması da insanın Şeytan’ın insanla özdeş varlık olarak görülmesinden ileri gelmektedir. Düalizmin, semavi dinler dairesinde Tanrı’ya yansıtılmasından çekinen Hristiyan doktrininde kötülüğün insanın mayasında olduğu vurgusu, dönemin misyonerleri eliyle Altay sahasında kültürleşme süreçlerinde inanç içine ödünlenmiş olmalıdır. 3. yüzyıldan itibaren Zerdüşt, Budist, Hristiyan; 7. yüzyıldan itibaren Maniheizt misyonerler sahada misyonerlik faaliyetlerini yürütmektedir. Bu faaliyetlerde yabancı dinler şamanizm’den bazı unsurları kendi dinlerine uyarlayarak başarılı oluyorlardı.⁶ Bu çerçevede, 13. yüzyıla kadar Erlik’in cehennemle veya buna benzer bir mekânla ilişkilendirilmediği (Roux 1994: 104; Roux 2011: 61) bilinmektedir. Altay sahası Türklerin mit, destan ve efsanelerinde

⁵ Yaratılış mitlerinde yeryüzü yaratılmamışken suyun mevcudiyeti Sümer mitolojisine kadar gitmektedir. Bu hususta bkz. (Messadié 1999: 162).

⁶ Bu hususta geniş bilgi için bkz. (İnan 2006: 3).

cehennemle ilgili motif ve inançların anlatının geleneksel zemininde olmadığı, sonradan kitaplı dinleri temsilen sahaya gönderilen misyonerlerle kültürleşme sırasında anlatıya eklenmiş olmalıdır.⁷ Cehennem kavramı Türkler arasında geç bir zamanda muhtemelen yabancı bir dinin etkisi sonucu ortaya çıkmıştır (Roux 2011: 61). Yere ve yeraltına özgü tanrısal güçlü varlıklar mutlaka kötü veya şeytanî olmak zorunda değildir. Bunlar tanrılar panteonunda zamanla meydana gelen değişikliklerin sonucu olarak düşmüş yerel tanrılardır (Eliade 2006: 218).

Altay Türk destanlarında Erlik'in yine insana özgü bir başka özelliğinin vurgulandığı görülür. Erlik Ülgen'den daha yüksekte oturmak istemektedir: Kibirlidir. Lebed Tatarlarının Yaratılış efsanesinde ise Şeytan, Tanrı tarafından yaratılmamıştır. Kendisi Tanrı'yla eşzamanlı bir şekilde başlangıçtan beri evrendedir. Yaratma kabiliyetini de haizdir. Sebebi verilmese de Tanrı'ya düşman olduğu, anlatı içinde beyan edilen Şeytan dünyanın güzelliklerine karşılık bataklık ve ormanlarını yaratmıştır. Tanrı'dan daha yüksek olmak istemiştir.⁸ Bu noktada Tanrı'ya karşı düşmanlık beslemeye başlayarak şerli güçleri temsil etmeye başlamıştır. Tanrı durumu idrak ettikten sonra Erlik'ten kendisine kardeş olmayacağını anlayarak yedi insan daha yaratmıştır. Erlik ise düşmanlığında devam etmektedir (bkz. Ögel 2010: 432-436).

Erlik'in kibir ve gururunun insanoğlunun dünya hayatına mâl oluşu bir diğer Altay yaratılış destanında vurgulanır. Tanrı, Kудay ve Kişi arasında başta iki dost olarak başlayan uzlaşmacı ilişki; Kişi'nin kibri, kendisini yüksekte görmesi yüzünden bozulmuştur. Tanrı'nın Kişi'yi kurtarmak için müdahalede bulunması sırasında meydana gelmeye başlamıştır. Birinci müdahalesinde, yer yaratılmıştır. Yerin yaratılışı Kişi'nin ağzında getirdiği toprak parçasıyla mümkün olmuştur. Bunu idrak eden Kişi, İkinci kez suya dalıp toprak getirmesi emredildiğinde bu sebeple kendisine toprak saklamak istemiştir (Ögel 2010: 451-465).⁹ Bundan maksadı kendisi içinde bir yer yaratmak istemesidir. Kişi'nin kendisi için bir yeryüzü yaratma arzusu Altay Türklerinin ikinci yaratılış destanında da görülür (Radloff 1976). Bu destanda ilk kez Şeytan'ın bir diğer özelliğine göndermede bulunulur, cezalandırılmasının sebebi olarak da bu meşru sebep olarak sunulmaktadır: İtaatsizlik. O gün bugündür çatışmacı bir ilişki içinde Kудay ve Kişi arasında kişioğulları bir irade savaşı vermektedir. Günahlı, yazıklı şeklinde Tanrı'ya karşı işlenen suçların ilk faili Erlik'tir.¹⁰ Altay yaratılış destanında Kудay'ın ilk kez Erlik'i kınadığı, kargıladığı görülür. Altay Türklerinin ikinci yaratılış destanında bu kargılanma Kiji'nin uçma yeteneğinin elinden alınması şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Radloff 1976).

“İmdi sen günahlı oldun; bana karşı fenalık düşündün. Sana itaat eden halkın düşünceleri dahi fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşünceleri arı, temiz olacaktır; onlar güneş görecekler. Ben

⁷ Altay sahası Şamanizm'i üzerine misyoner faaliyetlerin etkisi hakkında bakınız: (İnan 1996: 273-279; Güngör 1996: 36; Roux 1994: 21-27; Potapov 2012: 128-133).

⁸ Tanrı ve Şeytan düalizmi Altay Türklerine Ait İkinci Yaratılış Destanı'nda Kiji'nin Kayra Han'dan daha yükseğe uçmak istemesiyle başlamaktadır (Radloff 1976).

⁹ Altay Türklerine Ait İkinci Yaratılış Destanı'nda Kayra Han yeryüzünü Kiji'yi suda boğulmaktan kurtarmak için kurtarıırken yaratmak zorunda kalmıştır. Başlangıçta düz bir alan olarak tasvir edilen yeryüzünde Kayra Han'ın elçisi Mandışer ve Erlik çarpışmış, bu çarpışma sırasında dağ, tepeler, uçurumlar, ormanlar oluşmuştur (bkz. Radloff 1976).

¹⁰ Altay Türkleri arasında tespit edilen Maaday Kara destanında ise Erlik pasif aktör olarak kötülüğü temsil ederken; eylem alanında Erlik Bey'in kızı aktif bir aktör olarak karşımıza çıkar. Babası Erlik'ten gücünü alan bu aktör babası adına savaşmakta, kötücül eylemleri organize etmektedir (Naskali 1999).

gerçek Kurbustan adını almışımıdır. Senin adın ise Erlik olsun; günahlarını benden gizleyenler senin halkın olsun” (İnan 2006: 15).

Altay sahası yaratılış destanında Tevrat’ın yaratılış (genesis) anlatısının tesiri görülür. Tanrının yedi günde yeri, göğü ve insanı yaratması; insanı (kişiyi) kendi eliyle ve iradesiyle yaratması; ona olan muhabbeti; sonrasında düşman oluşu Hristiyan yaratılış anlatılarının tesiri altında oluşmuş, şekillenmiştir. Fark olarak Kişi, Altay yaratılış destanlarında bir insan olarak yaratılıp, Erlik olarak konumlandırılmış; diğer gelenekte ise insanı yoldan çıkararak güç olarak Tanrı’nın karşısına konumlandırılmıştır. Son minvalde her iki gelenekte de Tanrı’nın huzurundan kovulduktan sonra ulusları kandırmaya kendini adanmış, kargılandığı alanda kendisine eşlik edecek müritlerin peşine düşmüştür.

Tanrı Ülgen, insanoğlunu yaratırken etleri için toprak, kemikleri için de taş kullanmıştır. İnsanın yaratılışında kullanılan malzeme ilk olarak bu destanda (bu çalışmada ele alınan destanlar içinde) belirtilmektedir. Kadını da bu ilk yaratılmış ve erkek olan varlığın kaburgasından yaratmıştır (Potanin 1883/IV: 219’dan aktaran: Ögel 2010: 465). Bu yaratılan iki insanı canlandırmak için gerekli olan ruhu aramak üzere oradan uzaklaştığı sırada, yine başlangıçta var edilmeyen Erlik çıka gelir. Bu destanda Erlik ve Şeytan isimleri “Şeytan Erlik” olarak birlikte kullanılmaktadır. Tanrı yola çıkmadan önce yarattığı bu iki insanı yaratmak için bir köpeği yaratarak onların başına nöbetçi olarak bırakmayı da ihmal etmemiştir. Köpek, Şeytan’ın kendisine “tüy” vaat etmesine aldanarak insanları Şeytan’a vermiştir. Şeytan, insanlara kendi ruhundan üfleyerek onları canlandırmıştır. Böylece ilk iki insanın yaratılmaları Tanrı ilhamıyla gerçekleşirken; Şeytan’ın üflediği ruhlarla canlanmışlardır.¹¹

Sibiryalı Kara Tatarlar arasında aynı destanın bir varyantında Erlik köpeğe altın tüyler vaat etmiştir. Köpek koruduğu insanları Erlik’e vermiştir. Salyasıyla insanları kirletmiştir. Fakat onlara can verecek kadar vakti olmamıştır. Tanrı olanları görmüş Erlik de kaçmıştır. Destan, insanoğlunun yaratılış anında, Şeytan tarafından üflenen ruhla canlanması motifini kullanarak insanın başlangıçtan itibaren içinin kötü olduğunu vurgulamaktadır. Tanrı Ülgen, bunun üzerine Şeytan Erlik’i de insanları da kendi hallerine bırakmıştır (bkz. Ögel 2010: 465-466).

İnsanı yoldan çıkarmaya ant için Erlik, kendisinden sonra yaratılan bu yeni kişilerin zaaflarını araştırmaktadır. Altay yaratılış destanlarında Erlik’in kendisinden sonra yaratılan ilk insanlar¹² Torünge [Âdem/Adam] ve Eje’yi¹³ [Havva/Eve] gözlemlediği, onların beslenme alışkanlığı üzerinden köpek donunda onlara yaklaştığı görülür (İnan 2006: 15). Törünge ve Eje’nin Tanrı diyarından kovulmaları anlatıdaki Yahudi tesirinin tipik göstergesidir (Günay ve Güngör 2009: 91). Don değiştirme motifi, Altay din ve inanç dairesi üzerindeki Hristiyan anlatı geleneğinin etkisidir. Söz konusu geleneklerdeki yılan donuna girme, Altay destanında köpek donuna girmek şeklinde

¹¹ Bu hususta tafsilatlı bilgi için bkz. (Harva 2014)

¹² Tanrı Ülgen, insanoğlunu yaratırken etleri için toprak, kemikleri için de taş kullanmıştır. İnsanın yaratılışında kullanılan malzeme ilk olarak bu destanda (çalışmamda ele alınan destanlar içinde) belirtilmektedir. Kadını da bu ilk yaratılmış ve erkek olan varlığın kaburgasından yaratmıştır (Potanin 1883/IV: 219’dan aktaran: Ögel 2010: 465).

¹³ Lebed Tatarlarının yaratılış efsanesinde ilk kadının Şeytan’ın yaratılışa müdahalesiyle yaratıldığı kaydedilmektedir. Bu minvalde Şeytan’ın Âdem’in kaburgasına dokunmasıyla, bu kaburgadan bir kemik ayrılarak yere düşmüştür. Yere düşen bu kemikten de Havva meydana gelmiştir.

görülmektedir. Diğer yandan bu geleneklerdeki iyiyi kötülükten ayırt etme ağacı ve elma ağacı yerine Altay sahası fauna ve florası içinde erişilebilir, tasvir edilebilir başka bir ağaç şeklinde sunulur: Dallarında meyveleri sarkan ağaç. A. İnan'ın (1998: 419-421) tespitlerine göre Altaylılar yerküreyi ikiye ayırmaktadır. İlki “Çın yer”; yani “Hakiki yer” olup, ikinci bu yerin altındaki karanlıkların hüküm sürdüğü yerdir. Burası “Altıngı mahal” veya “Alıs yer”dir. Hakiki yer bugün ikinci evresindedir. İlk evresi Tufan'dan¹⁴ önceye aittir.

Kendisi günahlı olarak konumlandırılan Erlik, artık yalnız değildir. Kargılanmasını, kınanmasını takiben ilk başarısı Törüğe ve Eje'nin de Kurbustan'dan uzaklaştırmaktır. Bu minvalde Altay Türk destanlarında Tanrı ve Şeytan çatışmasının ortasında ilk kez insanın iradesiyle sınındığı görülür. Böylece, ilk insanın yeryüzüne indirilerek cezalandırıldığı; Hristiyan anlatı geleneğiyle paralel ek cezaların da kişiöğullarına verildiği görülür. Erlik'in donuna girdiği yılan insanlarca yakalanıp öldürülecek; Törüğe ve oğulları Erlik'le düşman olacak, çalışarak hayatını idame ettirecek; Eje de doğum sancısıyla kişiöğullarını dünyaya getirecek; Erlik ise Körmös adını alarak, yerin üç kat altında karanlık bir dünyaya atılacaktır. Altay sahası Türklerinin kültürleşme süreçlerinde Hristiyan misyonerlerin etkisi bu cezalarda da görülmektedir. Cezalar, yapı ve işlev bakımından iki geleneğin yaratılış anlatılarının birbiriyle örtüştüğü noktalar arasında yer almaktadır. “Kişi”, “efsanevi ata” veya “ilk ölü” ve Erlik arasında kendini gösteren ayniyet yaratılış efsanelerinde kültürlerarası alanda ortak tema olarak karşımıza çıkmaktadır (Günay ve Güngör 2009: 92).

Altay yaratılış destanlarında, anlatı geleneği Erlik'in akıbetiyle ilgili olaylar zincirini muhafaza etmiştir. Bu noktada geleneğe İslâm etkisi görülür. Körmös'e dönüştükten, karanlık dünyasına atıldıktan sonra af dilemek için Maytere'den yardım ister. Kurbustan'a secde etmesiyle atfedilip, göğe yükseltilir. Bir zaman sonra Erlik'in kini Kurbustan'a malum olmuş, Maytere'yle de savaştıktan sonra üzerine kat kat kilitler vurulmuş ve sönmez ateş, güneş ve ay ışığı olmayan bir karanlık mekâna sürgün edilmiştir.¹⁵ Erlik'in takipçileriyle birlikte sonsuza dek yaşayacağı bu mekân ikinci yaratılış destanında çok daha detaylı tasvir edilmektedir: Güneş ve ayın olmadığı, yıldız ve ışıklarının nüfuz etmediği en alttaki arz katına sürülür (Radloff 1976). Erlik'in cehennemi kara çamurdan veya kara demirden olup, duvarlarla çevrilidir (İnan 1998: 406; Anohin 2006: 3; Sarıkçıoğlu 2004: 113).

Kurbustan, intihar edenlerin, açgözlülerin ve diğer tüm kötülerin ruhlarının Erlik'e ait olduğu; iyi ruhların kendi yanına geleceğini söyleyerek inzivaya çekilir. Altay Türklerinin ikinci yaratılış destanında Tanrı ve Şeytan çatışmasının meşru sebebi olarak sunulan Tanrı'ya itaatsizlik, Tanrı'nın kişiöğullarına güvenmesine yol açmıştır (Radloff 1976). Bu bağlamda, destanın cezalandırma

¹⁴ Tufandan sonra yaratılan insanların hammaddesi çiçektir ve Erlik, destan içinde insan yaratabilmeye muktedir durumdadır. Bunun üzerine Ülgen, Erlik'e darılır ve onu kargılar. Ülgen yarattığı bu insanlar için canlandırmak üzere Kuday'a kuzgunu göndermiştir. Erlik Ülgen'in sarayında cansız yatan insanları görmüştür. Bu insanların başında tüysüz bir köpek nöbet beklemektedir. Bu köpeğe eski kürk vereceğini ve bir ay boyunca karnını tok tutmasını sağlayacak yemek vermeyi vaat etmiştir. Bunun üzerine köpek insanları Erlik'e vermiştir. Bu insanlara kendi canından üfleyerek insanları canlandırmıştır bkz. (Anohin 2006: 19, 21).

¹⁵ Erlik'in cehenneme gitmesi vakası Altay Türklerinin Tufan efsanesinde farklı bir olay dizgisi üzerinden açıklanır. “Ülgen sarayındaki adamların sayısının azaldığını fark edince Erlik'in tüfeğini farklı bir barutla doldurmuş ve Erlik de tüfeğin patlaması sırasında çıkan sestən korkarak cehenneme kaçmıştır” (Anohin 2006: 21). O gün bugün de cehennemde yaşamaktadır. Fakat bu destanda cehennemin nasıl bir yer olduğu net değildir.

bölümünde Şeytana itaat edenlerin de onunla beraber karanlığa mahkûm olacağı hatırlatılmaktadır. Bu aşamada insanların kendilerini Körmös'ten korumak için tılsımlı bir yol gösterir: Tanrının adını anmak. Yaratılış mitlerinde Tanrı'nın kadim düşmanı Şeytan'la çatışmasının nasıl, hangi koşullarda başladığı, gerekçeleri insanoğluna tanıtılır. Şeytan'a doğüstü güçleri, insana benzer zaafırları ve özellikleri tanıtılır. Bu minvalde Şeytan kurnaz, zeki, oyuncu bir aktör olarak Tanrı'nın tam karşısında konumlandırılır. Böylece insanın Şeytan karşısında inanç ve irade dışında savunma alanının kısıtlı olduğu da hatırlatılır. Yaratılışla başlayan Tanrı-Şeytan düalizmi kıyamet konulu anlatılarla da pekiştirilir.

Altay Türklerine ait kıyamet mitinde karşımıza yine Erlik çıkmakta ve kıyametin kopuşuyla birlikte "Asinin dehşetli sesinin insanı sevindireceği" (İnan 2006: 24) ifade edilmektedir. Burada Asi'den kasıt Erlik'tir. Telengit rivayeti ile benzer şekilde Ülgen ve Erlik'in kahramanları arasında meydana gelen çatışma sonucunda yaralanan Maytere'nin kanıyla dünya ateşler içinde kalacaktır. Bu an kıyamet olarak tasvir edilmektedir. Kıyametin bu vakayla kopacağı rivayet edilmektedir. Bu rivayette de kıyamet kopmadan hemen önce iyilik ve kötülük fiili anlamda kişileştirilerek mücadeleye sokulmaktadır. Telengit rivayetinde kıyamete yakın vuku bulacak olaylar sıralandıktan sonra, Erlik'e tabi olan kahramanlardan Karaş ve Kerey yeryüzüne çıkmaktadırlar. Ülgen'in kahramanları Maytere ve Mangdışire arasında meydana gelen çatışma sırasında Maytere'nin kanının yeryüzüne saçılmasıyla birlikte kıyametin kopacağı rivayet edilmektedir. Bu rivayette dünyanın sonu iyilik ve kötülüğün son savaşında iyiliği temsil eden Maytere'nin temiz kanının yeryüzüne saçılması kıyameti başlatan olay olarak aktarılmaktadır.

Sonuç

Şeytan kavramı eski Türk dininden günümüze tarihsel süreç içerisinde farklı isimler ile günümüze kadar gelmiştir. Bazı dönemlerde işlev ve ağırlığı pek az olsa da tek tanrılı dönemde Şeytan ve ona yapılan vurguların giderek arttığı görülmektedir. Tanrı ve Şeytan, antagonist güçler olarak çeşitli kültür dairelerinde karşımıza çıkmaktadır. Yaratıcı güç olarak Tanrı iyilik ve güzelliğe dair olan her şeyi temsil ederken; Şeytan kötülük, şerli güçler, aksilikler ve hastalıklar gibi hayatta hoş karşılanmayan, insanlar için sıkıntılı anların sebebi ve sahibidir.

Türkler dâhilinde buldukları, kısa dönemler ve küçük kitleler halinde tabi olsalar da, dinlerle kendi Gök Tengri inançları arasında çeşitli ödünçlemelerde bulunmuşlardır. Hunlardan günümüze ulaşan kadim Türk kültüründe İslâmiyet'in kitleler halinde kabulüne kadar olan süreçte Türk dini genel çerçevesi ve yoğunluğuyla Tengri veya Tanrı dinidir. Tanrı'nın tek yaratıcı olarak varlığına çeşitli kutsallıklar da katılmışlarsa da bu Tanrı'nın tekliğine gölge düşürmemiştir. Tengri inancı içinde meydana gelen Türk destanları da Türklerin tabi oldukları dinlerin izlerini taşımakla birlikte özeldir Tanrı dininin çerçevesinde oluşmuşlardır. Altay sahası Türk destanları dâhilinde Erlik, Kişi, Körmös, Erlik Han olarak adı geçen Şeytan da genel itibariyle Şeytan'ın cihanşümul özelliklerine sahip bir yapıdadır. Tanrı tarafından kendisine dost olarak kabul edilen bir varlığın zamanla yoldan çıkması, başlangıçtaki halinden uzaklaşmakla birlikte aslında yaratılıştan kötü olduğu destanlar içinde sık sık vurgulanmaktadır.

Altay sahası Türk destanları ile semavi dinlerdeki Şeytan tasavvuru arasında bazı benzeşmeler görülmektedir. Şeytanın cihanşümul özellikleri içinde özellikle bazıları destan metinlerinde tespit

edilmesiyle tek ve semavi dinlerden Altay sahası kültürüne yapılmış ödüñçlemelerin tespiti için değerli bir yere sahiptir. Destanlarda Tevrat ve İncil'den de bazı vakaların ödüñçleme suretiyle Tengri dini içinde yorumlandığı görölmektedir. Âdem ve Havva bahsi destanlarda Törünge ve Eve olarak vurgulanırken Eve'yi kandıran yılan motifi de yine İncil'den ödüñçlenmiř bir motiftir. Mitolojinin, vakalara izah getiren yapısı da destanlar içinde "insanın vücudunun neden ayıp olduğu, yılanın neden insanlar tarafından öldüröldüğü, köpeğin neden üşümediği ve sık sık acıkmadığı" gibi karmaşık sorulara da açıklık getirmektedir. şeytan'ın genel özellikleri ana hatlarıyla maddeler halinde řu şekildedir:

şeytan, başlangıçta yani yaratılış anında Tanrı tarafından dost, melek, iyi ruh olarak yaratılmışken Tanrı'yla arasında meydana gelen bir çatışmadan ötürü Tanrı'nın muhabbet dairesinden (Cennet, gökyüzü vb.) uzaklaştırılmıştır. şeytan aşırı derecede gururludur. Bu da onun uyumlu olmasını olanaksız kılmaktadır. şeytan kıskançtır ve Tanrı'yı kıskanmaktadır. Yaptığı kötölüklerin bir sebebi de budur. şeytan karanlığı, şer güçlerini temsil etmekte olup, bu yönleriyle kötölüklerin ve her türlü aksiliğin sebebi olarak görölmektedir. Ayrıca insanları kandırmaktan ve kötölüğe sevk etmekten de zevk almaktadır. Bu zevk onu dünyadaki her şeyden daha çok mutlu etmektedir. Kendisi uzlaşmaya yatkın ve sadık olmamakla birlikte hizmetkârlarından sonsuz bir sadakat ummaktadır. Tanrı'ya düşman olan şeytan, bu düşmanlığın neticesinde er ya da geç cezalandırılacaktır. Sahip olduğu mekân karanlıkla, içinde bulunanlara azapla muamele edilen bir yer olarak tasvir edilmektedir. Ertelenmiş hesap gününde şeytan ve taraftarları bu mekânda cezalandırılacaklardır. şeytan kötü bir danışmandır ve kötü tavsiyelerde bulunmak suretiyle insanlara yanlış kararlar aldırılmaktadır. şeytan açgözlüdür ve kendisine verilenle yetinmemektedir. Hatta var olan her şeyi kendisine mülk olarak talep etmektedir.

Sonuç olarak Altay sahası Türk destanlarında şeytan'ın taşıdığı özellikler göz önünde bulundurulduğunda yukarda detayları verilen motiflerde ve ölçülerde ödüñçlemelerin varlığı da söz konusudur. Özellikle Tevrat ve İncil'de yaratılış bahsine dair birçok motifin destan dokusu içinde ödüñçlendięi ve şeytanın cihanşümul özelliklerinin destan metinleri içinde de sıkça geçtiği görölmektedir.

Kaynaklar

- Anohin, A. V. (2006). *Altay şamanlığına Ait Materyaller*. [Çev. Z. Karadavut - J. Meyermanova]. Konya: Kömen Yayınları.
- Atalay, Besim (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I, II, III*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Conway, M. Daniel (1879). *Demonology and Devil-Lore*. New York: Henry Holt.
- Çobanoğlu, Özkul (2010a). "Karşılaştırmalı Halkbilimi Bağlamında Eston ve Türk Folklorunda şeytan Tasarımları". *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul (2010b). "The Concept of Satan in Turkish Culture". *Olvasó –Tanulmányak a 60 esztendős Barna Gábor Tiszteletére / Studies in Honor of Gábor Barna on His 60th Birthday / Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Barna-*. Szeged: Planet Corp.
- Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.

- Eliade, Mircea (1993). *Mitlerin Özellikleri*. [Çev. S. Rifat]. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. [Çev. İ. Birkan]. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, Mircea (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. [Çev. L. Aslan]. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Günay, Ünver ve H. Güngör (2009). *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. (Haz. H. L. Ramazanoğlu). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Güngör, Harun (1996). “Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine”. *Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*. [Haz. Ö. Çobanoğlu - M. Özarslan]. Ankara: Feryal Matbaası.
- Harva, Uno (2014). *Altay Panteonu*. [Çev. Ö. Suveren]. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları
- İnan, Abdülkadir (1996). *Makaleler ve İncelemeler II*. Ankara: [Türk Tarih Kurumu Yayınları](#).
- İnan, Abdülkadir (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: [Türk Tarih Kurumu Yayınları](#).
- Jung, C. Gustav (1979). *Collected Works*. C. 8, [Ed. H. Read], [Trans. R. Hull, M. Fordham, G. Adler, and Wm. McGuire]. Bollingen Series. NJ: Princeton University Press.
- Jung, C. Gustav (2001). *Dört Arketip*. [Çev. Z. Aksu Yılmaz]. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1997). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Koslowski, Peter (2001). “Introduction”. içinde *Origin and the overcoming of evil and suffering in the World religions*. [Ed. P. Koslowski]. Netherland: Kluwer Academic Publishers. (pp. 1-5).
- Leach, Maria [Editor] ve Jerome Fried [Associate Editor] (1984). *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*. New York: Firs Harper & Row.
- Messadié, Gerald (1999). *Şeytanın Genel Tarihi*. (Çev. I. Ergüden). 2. Baskı. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Naskali, Emine Gürsoy (1999). *Altay Destanı: Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2003). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: [Türk Tarih Kurumu Yayınları](#).
- Ögel, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: [Türk Tarih Kurumu Yayınları](#).
- Potanin, G. N. (1883) *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii / Очерки Северо-Западной Монголии I-IV*. S. Peterburg.
- Potapov, P. Leonid (2012). *Altay Şamanizmi*. [Çev. M. Ergun]. Konya: Kömen Yayınları.
- Roux, J. Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. [Çev. A. Kazancıgil]. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J. Paul (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. [Çev. M. Y. Sağlam]. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Russell, J. B (1992). *The Prince of Darkness: Radical Evil and the Power of Good in History*. 2nd Edition. Ithaca: Cornell University Press. (1st Edition in 1988).

Sarıkcıoğlu, Ekrem (2004). *Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Tümer, Günay ve A. Küçük (2002). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.

Yitik, Ali İhsan (2003). "Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XVII, s. 47-62.